

УДК 94:316.3 “1991/...”

Тетяна Орлова

**“РЕВОЛЮЦІЯ ПРЕТЕНЗІЙ” І ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР
У ДЗЕРКАЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ**

У статті аналізується феномен “революції зростаючих очікувань” (“революції претензій”) крізь призму соціальної історії та у контексті трансформації традиційної наративної історії у т.зв. модерністські та постмодерністські тенденції. Ключова увага приділяється пострадянському простору.

Ключові слова: “революції претензій”, соціальна історія, “антропологічний поворот”, модернізм, постмодернізм.

Зодержанням незалежності Україна виходить з багатовікової ізоляції у всіх сферах буття, зокрема, і науковій. На сучасному етапі розвитку української історичної науки дуже важливим є врахування тих тенденцій, які діють у науці за кордоном, зокрема в Європі та США, діалог із найбільш перспективними напрямками. У своїй книзі “Історіографія в ХХ столітті: від наукової об’єктивності до постмодерністського виклику” відомий американський теоретик історії та історіограф Г. Іггерс виділяє дві основні тенденції. Перша пов’язана з трансформацією традиційної наративної, подійної історії у нові форми історичного дослідження, орієнтовані на підходи соціальних наук. Це так звана модерністська тенденція. Вона в історичній науці виявилася по-різному: від квантитативних підходів соціології й економіки, структуралізму школи “Анналів” до марксистського класового аналізу. На відміну від традиційної історіографії ці напрямки підкреслювали важливість вивчення соціальних структур і процесів соціальних змін. Другу тенденцію Г. Іггерс пов’язує з постмодернізмом [1].

Комплексний аналіз постмодернізму виходить за межі пропонованої до уваги студії. Проте варто наголосити, що однією з головних характеристик постмодернізму є дискретність, дроблення всіх аспектів людського життя. Загальна тенденція до “фрагменталізації” відбивається і на історіософії, де домінуючою стала ідея про кризу метаісторії. Історія зараз йде від єдиного, “базового” стандарту, замість цього – плюралістичний підхід до інтерпретацій минулого. В результаті гострих дискусій 1980-х років зміцнив свої позиції “антропологічний поворот”, чиєю головною характеристикою стало акцентування в дослідженнях вивчення власне людини в історії. Також на початку 1980-х років за кордоном соціальна історія виразно проголосила свій особливий статус, інтегративну функцію у системі історичних дисциплін. Один з провідних британських соціальних істориків К. Райтсон зауважив: “Суспільство є процес. Воно не буває статичним. Навіть його удавані найбільш нерухомі структури виражають рівновагу між динамічними силами. Для соціального історика головна з усіх задач полягає у тому, щоб уловити цей процес, одночасно виявляючи довгострокові зрушення в соціальній організації, у суспільних відносинах і в тих поняттях і цінностях, у яких ці соціальні відносини втілюються” [2, с. 171]. Але соціальна історія не може бути суто соціальною, як економічна суто економічною, політична – суто політичною і культурна – суто культурною, тому що всі дії людей мають економічний, культурний і політичний аспекти [3, с. 5]. Спадає на думку висновок про соціальну історію як історію всеохоплюючу, що досліджує життя і діяльність людей на різних рівнях. Визначальним принципом виступає антропоцентризм. Таким чином, одним з аспектів “антропологічного повороту” вбачається піднесення соціальної історії у

всьому різноманітні її складових. Разом із тим слід пам'ятати, що усі сфери життя з часом переходять у компетенцію історії.

Нам потрібно звикати до думки, що колишня історія себе вичерпала, а тому її колишню фактуру необхідно переглядати. Переосмислення власних підходів вимагає і та обставина, що роль історії у сучасному світі змінилася. З'явилися такі поняття, як “гібридна війна”, “війна історій”, “історична політика”, “історична пам'ять”, “безпека в гуманітарній сфері” тощо. Зростає значення прогностичної функції історії, як би дивно це не виглядало, адже історія – це про минуле? А минуле – це те, що було 5 і більше хвилин тому. Простіше кажучи: що відбулося? Чому так сталося? І чого, виходячи з історичного досвіду, можна очікувати у майбутньому? До чого готуватися? До яких заходів вдаватися?

Наше суспільство, як на рівні керівництва, так і на рівні пересічних громадян є дуже традиційним. Традиційність виявляється на різний лад. Один з проявів – неспроможність визначити майбутню модель розвитку, що впливає з нерозуміння сучасних реалій. А вони визначаються двома словами: “модернізація” і “глобалізація”. За таких умов надзвичайно важливими є дослідження повсякденних практик і життєвих орієнтацій людей, особливо молоді, з якою працюють викладачі вищої школи. У західних країнах система освіти названим аспектам приділяє більше уваги, ніж це має місце на пострадянському просторі, на разі, в Україні. На відміну від декларацій радянських часів “Все для людини, все для блага людини” і заяв В. Путіна під час інавгурації 7 травня 2018 р.: “Наш орієнтир – це Росія для людей, країна для самореалізації кожної людини” [3], що насправді маскує цинічне ігнорування людських інтересів на користь влади, на Заході від давнини основним принципом суспільства є антропоцентризм. Людина – в центрі уваги соціогуманітарних наук, які уважно слідкують за тими змінами, що приносить час. Так, у 1950-х роках американський соціолог Д. Лернер запропонував поняття “революції зростаючих очікувань” (“революції претензій”) для характеристики раптового масового зростання “нетерплячих” споживацьких очікувань у різних суспільствах, а також формування нового типу особистості – суб'єкта життєвих претензій, що збільшуються [4]. Наша сучасниця канадійська дослідниця і громадська діячка В. МакЕлрой вказує, що ідея “революції зростаючих очікувань” відстежується до провидінь історика А. де Токвілля у книзі “Старий режим і французька революція”, що побачила світ ще у 1856 р. [5]. Аристократ А. де Токвіль, чий батьки були ув'язнені й мало не страчені під час Французької революції, уважно стежив за її перебігом і залишив свої коментарі. Попри те, що головною причиною вважалися жахливі утиски французьких селян, найсильніші революційні почуття були відзначені у регіонах зростаючого добробуту. Люди, для яких кайдани кріпацтва послабшали, найголосніше закликали до змін [6]. На противагу К. Марксу, А. де Токвіль вбачав причини революцій не в економічній кризі, викликаній відставанням виробничих відносин від розвитку продуктивних сил. Він писав про можливість виникнення революцій не обов'язково внаслідок погіршення ситуації у суспільстві. Люди, на його думку, звикають до нестач і терпляче переносять їх, якщо вважають невідворотними. Проте як тільки з'являється надія на покращення, ці обмеження вже сприймаються як нестерпні. Тобто причиною революційних подій стає не сама по собі міра економічної нужденності та політичного гноблення, а їх психологічне сприйняття. З точки зору А. де Токвілля, це спостерігалось напередодні Великої французької революції: люди стали сприймати своє становище як нестерпне, хоча об'єктивно ситуація у Франції за правління Людовика XVI була сприятливіша, ніж у попередні десятиріччя. Не самий по собі деспотизм абсолютної королівської влади, а спроби його пом'якшення спровокували революційні бродіння, оскільки очікування поліпшення свого

становища зростали у людей набагато швидше, ніж реальні можливості (на думку спадає аналогія із обіцянками В. Януковича про “покращення вже сьогодні”). Проміжний висновок може бути таким: революція є наслідком усвідомлення альтернатив і можливостей.

Словосполучення “революція зростаючих очікувань” набуло популярності після Другої світової війни. Воно стосується ситуації, в якій зростання благополуччя та свободи дає людям повірити, що вони можуть змінити на краще життя своє і своїх родин. Це спонукає до пошуку політичних змін, що дозволять їм слідувати за можливостями. Друга світова війна дестабілізувала силову структуру світу. Колишні колонії скинули старий імперіалізм і прийняли перспективи незалежності, мріючи досягти благополуччя Заходу. Адже за умов глобалізації і розвитку засобів масової інформації та комунікації розширюються можливості для порівняння власного рівня життя й свобод із чужими. Звичайні люди в бідних і гноблених країнах почали сподіватися на краще життя. При чому практично всі ті суспільства були традиційними, аграрними у соціально-економічному аспекті, із селянською домінуючою культурою. Селянський світ як такий впродовж тисячоліть існував із “етикою прогонування”, що породжувалася страхом нестачі продуктів харчування, жахом голоду. Така етика регулює буденну поведінку селянина, його цінності, погляди на сенс життя, життєві мотиви та настанови. Історично відпрацьовується оптимальна технологія ведення сільського господарства, що гарантує від зовнішніх ризиків. За умов залежності від зовнішніх факторів і природної невизначеності провідною рисою селянської свідомості стає фаталізм. Провідною є формула: “Що Бог дасть”. Така позиція перешкоджає прогнозуванню результатів власних економічних дій. А там, де неможливий прогноз, неможливі й чітко окреслені очікування, крім тих, які дозволяються звичаями, селянською доктриною економічної справедливості, прийнятими моральними категоріями та стандартами. Серед важливіших – розуміння справедливості як рівності й соціальна доктрина “гарантованого мінімуму”, який в скрутних обставинах допомагає одержати община. Звідти такі народні приказки: “Що громаді, те й бабі” або “Ач, який розумний знайшовся! Хоче жити краще за всіх!”. Стабільність аграрно-патріархального ладу з його невисокими життєвими стандартами і невибагливістю люду підтримувала релігія: за допомогою доктрини “гріха” раннє християнство намагалося урізати надмірні зазіхання людини, розглядаючи людську гордоту в якості головного з усіх смертних гріхів. Бідність же сприймається селянством як життєва неминучість, а намагання змінити ситуацію, інновативність відчувається як патологічний тип поведінки [7]. Головним аргументом виступає твердження: “Наші діди-прадіди так жили і нам веліли”.

Однак ситуація змінюється, коли те чи інше суспільство стає на шлях переходу від традиційності до сучасності: відбувається незворотний розрив з традиційними цінностями й нормами, формується суб’єкт іншого гатунку – суб’єкт із зростаючими зазіханнями. Що зумовлює такі зміни? Справа у тому, що промислова революція призводить до докорінних соціальних трансформацій, зокрема, до індустріалізації і появи індустріального суспільства із масовим виробництвом, що в свою чергу породжує масове споживання. Як пише В. МакЕлрой: “Самий лише акт виробництва товарів і послуг продукує свободу, бо робить людей свідомими свого вибору і можливості його розширення. Можливості, що відкриваються із вільним ринком, створюють жагу до більшого” [5]. Виникла і розвивається технологія реклами і моди, що втовкмачує людам пристрасне бажання мати ті чи інші речі із тенденцією їх швидкого змінювання (адже потрібен збут нової продукції). Потреби зростають, з’являються нові, часто сконструйовані штучно. Можна побачити прояви демократизму у відносній рівності споживчих прагнень різних соціальних груп, їхній вірі у можливість

придбання одних і тих самих споживчих товарів високої якості. Формується культура, девізом якої стає “Бути – означає мати”. Схильність до споживання у певної частини населення стає способом конструювання власної ідентичності [8, с. 15].

“Суспільство масового споживання”, виникнувши у розвинених країнах Заходу, перетнуло їхні кордони і поширилося світом. У минулому потужним бар’єром, що захищав місцеву систему потреб, виступали станові й кастові рамки культури, як це було і в Російській імперії, де понад 90 % населення існувало із зрівняльним селянським світовідчуттям. Пізніше захистом слугував месіанізм ідеології – радянської, а тепер “руського миру”. За часів панування комуністичної влади в СРСР та країнах так званого “соціалістичного табору” споживацькі настрої всіляко цькувалися. Радянський тоталітарний режим здійснював свого роду диктаторський контроль над життєвими потребами і претензіями пересічного громадянина. Певний час це спрацьовувало, оскільки більшість населення складали селяни з їхньою схильністю коритися владі, навіть коли вони переїздили працювати на промислові підприємства і будівництво у містах. Поступово настрої погодження на бідне, але гарантоване рівне існування і багатодітність родин змінювалися зростаючими запитами і зниженням народжуваності. Демографічні зміни призводили до того, що починаючи з 1970-х років і надалі в країнах “соціалістичної співдружності” у самостійне життя вступала молодь (часом це були єдині діти в родині, яким батьки намагалися дати все найкраще) освічена, цікава до того, як живуть за “залізною завісою”. Роль “пускового мотору” в переорієнтації суспільства на ліберальні цінності відіграли молоді інтелігенти. За спостереженнями соціологів і соціальних істориків, саме освіта виступає детермінантою ідеологічного вибору на користь лібералізму у широкому розумінні цього слова. В. МакЕлрой зазначила: “Революція зростаючих очікувань часто поділяється на дві початкові стадії. Спочатку – помірне зростання благополуччя та свободи підвищує сподівання пересічної людини стосовно того, що можливо у житті. Далі, зростання доступу до ресурсів, особливо освіти та інформації, збільшує усвідомлення цією особою утисків та небажання їх терпіти. Напевно, це пояснює, чому соціальний протест так часто зріє у місцях більших можливостей, ніж там, де панує уярмлення. Революції витікають з університетів, де порівняно привілейована молодь вірить, що зміни можливі і в їхній долі” [5].

Амбіційні плани “споживання, що наздоганяє Захід” породжували в молодого східноєвропейця переконання, що життя стає або повинне ставати все кращим. Посилювалося прагнення “жити, як на Заході”, де рівень добробуту перевищував той, що мало населення соціалістичних країн (в Радянському Союзі рівень життя був набагато нижчим). Маса людей стала жадати західних стандартів споживання і вважати їх відсутність нестерпним порушенням “прав людини”. Гаслом особи, яка страждала від нездійснених претензій, стало “Так жити неможна!” У 1989–1990 рр. сталися так звані “оксамитові революції”, в результаті яких соціалістична співдружність перестала існувати: комуністичний лад був повалений в країнах Центрально-Східної і Південно-Східної Європи. Серед причин, які призвели до розвалу СРСР, слід мати на увазі й дію “революції претензій”. Принагідно варто згадати про “арабську весну” – революційні виступи на Арабському Сході кінця 2010 – початку 2011 рр., де головною рушійною силою стала молодь, яка попри одержані дипломи не могла досягти очікуваного життєвого рівня (навіть одружитися і утримувати родину). В арабському світі на хвилі модернізації мало місце зростання очікувань у освіченій молоді, яка вважала, що сучасна освіта надасть їй можливість вести гедоністичний спосіб життя, пропагований західними ЗМІ. Однак сподівання більшості молодих освічених людей не справдилися. Виник феномен, який

соціологи назвали “відносним знедоленням”. Це означає невідповідність між очікуваннями і реальними можливостями людей, між тим, що вони мають, і що мають інші, зокрема мешканці гараздуючих західних країн.

Якщо вести мову про пострадянський простір, так тут прояви “революції претензій” відрізняються у різних нових незалежних державах, хоча деякі риси співпадають. По-перше, застрільниками визвольних змагань виступили інтелігенти, активну участь взяло студентство. В колишніх прибалтійських радянських республіках (нині політкоректніше називати їх країнами Балтії) інтелігенція першою виступила проти встановленого панування Москви, вимагаючи оприлюднити і денонсувати секретний протокол Пакту Ріббентропа-Молотова від 23 серпня 1939 р. В Україні – Народний Рух очолили представники наукової і мистецької громадськості; студентство ініціювало “Революцію на граніті” у жовтні 1990 р.; з побиття студентських маніфестантів почалася Революція Гідності восени 2013 р. По-друге, свою роль відіграли нереалізовані очікування гідного керівництва з боку влади. В найбільш успішних у демократичному транзиті країнах Балтії виступи взимку 2009 р. одержали назву “Революції рукавичок”. У Києві люди вийшли на Майдан, оскільки В. Янукович не виправдав їх сподівання на євроінтеграцію, в якій вбачалася можливість дійсно змінити життя на краще. По-третє, і в країнах Балтії, прийнятих до НАТО і ЄС, і в Україні, яка тільки стала на цей шлях, спостерігається масовий виїзд мешканців за кордон, де можна заробити більше, ніж на батьківщині. Парадокс: у суспільствах масового виробництва й споживання відбувається деіндустріалізація. Це стосується не тільки пострадянського простору. Д. Трамп прийшов до влади зокрема через обіцянки покласти цьому край у США. Американське керівництво робить висновки із ситуації, намагається щось зробити. Риторичне питання: а наше?

Професор К. Кемпбел у книзі “Романтична етика і дух сучасного консьюмеризму” зазначає: зазіхання людей сконцентровані у площині швидких і наочних змін у їхньому приватному і публічному житті, але такі зміни, як правило, або настільки латентні, що не відчуються кожною конкретною людиною, або настільки затягнуті у часі, що призводять до реакції “очікувань, які не знайшли відгуку” [9, с. 235]. І тоді культуру суспільства “перехідного” типу (до якого, безумовно, належать колишні радянські республіки) характеризують не тільки масово зростаючі претензії, але й масове розчарування від нереалізованих сподівань. А це завдає усьому реформаторському, модернізаційному процесу величезної шкоди. З одного боку, процеси модернізації, які розпочалися після Другої світової війни у багатьох країнах світу, засвідчили, що “революція зростаючих очікувань” неодмінно їх супроводжувала. З іншого, “революція претензій” формує багатомільйонні маси людей, які не задоволені своїм становищем на поточний момент, а це вводить їх у стан фрустрації. З точки зору соціальної психології – це не найкращий стан для здійснення реформ. Відомо, що оптимісти завжди успішніші у справах.

Якщо задіяти можливості історичної психології та історії ментальностей (остання входить до кола проблем соціальної історії), так виявиться, що в Україні “бути нещасним прийнято, навіть краще бути нещасним, ніж щасливим. Це культурний феномен”, – зазначає ректор Міжнародного інституту глибинної психології С. Уварова [10]. Психологи вказують, що саме розуміння щастя у різних народів – різне, зумовлюється їхньою історією та ментальністю. У нас передумовами є те, що українці тривалий час не мали державності, досі відчують ускладнення із національною ідентифікацією. Слід додати до цього крах ідеалів після розвалу СРСР і теперішню соціальну невлаштованість. Хоча у мешканців бідних країн немає високих економічних зазіхань, Україна серед них тримається окремо. Директор Київського міжнародного інституту соціології В.

Паніотто вказує: “В Україні чим вище рівень матеріальної забезпеченості, тим вище рівень щастя. Я думаю, це пов’язане із тим, що ми ще не досягли того рівня, за яким починається нелінійна залежність” [10]. Це підтверджують дані досліджень соціологів інституту: серед бідних (тих, кому не вистачає грошей навіть на їжу), щасливими є лише 10 %, а серед людей із прибутком вище середнього – 34 % [10]. Відчуття щастя є суто суб’єктивним. І дуже часто протилежне відчуття живиться незадоволеністю життям через те, що індивід не має того, що мають інші. Соціальною історією помічено: очікування, що зросли, спочатку формують “дух споживацтва”, а вже після того – здатність і схильність людини до сучасного типу виробничої поведінки. Особливо це помітно на переважній частині пострадянського простору, де дуже сильними є настрої патерналізму й інфантилізму. Взагалі, помічне негативне ставлення до підприємництва і підприємців, хоча саме із їхньою появою і активністю пов’язана поява сучасного західного суспільства, що нині характеризується як соціально орієнтована ринкова економіка із ліберальною демократією. Також на настрої населення більшості нових незалежних держав пострадянського простору в цілому і України зокрема, впливає притаманна традиційним суспільствам комунальність (общинність), а детрадиціоналізація або модернізація пов’язана із індивідуалізацією способу життя. Новацією стала зміна командно-адміністративної економіки ринковою, яка не тільки забезпечує рясноту пропонованих товарів і послуг, але й призводить до того, що окремі громадяни мають самі конкурувати на ринку праці, а не чекати, поки держава забезпечить їм “гідну роботу і гідну зарплату”.

Не секрет, що частина сучасного студентства дотримується таких поглядів і висуває подібні вимоги. Проте “революцію претензій” символізує молодь соціально активна, яка має сильні особисті якості, високу соціальну адаптацію. Це забезпечує їй успіх за умов адекватного бачення і розуміння дійсності. Це втілюється в інноваційних проектах. Кожного дня по телебаченню показують молодих людей, які досягли успіху у різних сферах. Проте також кожного дня йдуть сюжети про масовий виїзд українства за кордон. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. надають індивіду найширші можливості в плані свободи його життєвого вибору, в тому числі й в соціальному просторі, що раніше нормативно охоронялося саме від свободи волевиявлення людини. “Залізна завіса”, яка оточувала Радянський Союз, перешкоджала не тільки виїзду людей за кордон, але й “захищала” їх від інформації про реалії оточуючого світу. Зокрема, і від того, що діє така мегатенденція, як “революція зростаючих очікувань”. “Залізна завіса” впала, відкривши пострадянський простір різноманітним викликам сучасного світу, серед яких і “революція претензій”. Аби суспільство чи індивід не пропали, треба давати адекватну відповідь. Історики, які вивчають досвід інших країн, можуть допомогти зорієнтуватися.

Г. Клівленд – президент Всесвітньої академії мистецтв та науки (WAAS) у 1990-х роках, високопосадовець адміністрації США часів президента Дж. Кеннеді – після Другої світової війни працював на Далекому Сході, зокрема, у Кореї та на Тайвані. Він помітив таку тенденцію: коли в суспільстві виділяється енергія, зростають очікування. Він чітко зрозумів, що ріст очікувань і прагнень суспільства є першим симптомом людського розвитку. Коли люди нічого не очікують або не думають, що речі можуть бути кращими, вони не вживають зусиль до якісних змін [11]. Теперішній виконавчий директор WAAS, дійсний член Римського клубу, Г. Джейкобс наголосив: “Зростання очікувань і прагнень суспільства є першим симптомом людського розвитку” [11]. Але тільки цього для розвитку недостатньо. За законами науки наук синергетики, розвиток можливий тільки за умов складності й відкритості системи – держави, фірми, індивіда. Як говорили в давнину: “Sapienti sat” – “Розумному достатньо”.

Список використаних джерел

1. *Iggers G.* Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. Middletown, 1999. 198 p.
2. *Цум.*: Одиссей. Человек в истории. Личность и общество. М., 1990. 224 с.; Миронов Б. Н. Социальная история России. В 2 т. М., 1999, т. 1. 582 с.
3. *Инаугурационная* речь. URL <https://www.business-gazeta.ru/news/381326>. (дата звернення 9.05.2018).
4. *Lerner D.* The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East. N.Y. 1958. 466 p.
5. *McElroy W.* The Revolution of Rising Expectations [Online]. Available from: <https://www.fff.org/explore-freedom/article/revolution-rising-expectations/> [Accessed: 10th May 2018].
6. *Токвіль А. де.* Давній порядок і революція / З фр. пер. Г. Філіпчук. К., 2000. 224 с.
7. *Согомонов А. Ю.* Феномен “революції притязаній” в культурно-історическом контексте URL: http://ecsocman.hse.ru/data/542/700/1219/8_Prityazania_SOGOMON.pdf (дата обращения: 9. 05. 2018).
8. *Золотухин В. В.* Экономическая культура в период социальных перемен. Автореф. дис. на соискание степени канд. соц. наук. Ростов н/Д, 2003. 22 с.
9. *Campbell C.* The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism. Oxford. 1987. 312 p.
10. *Цум.*: Корреспондент: Матеріальні притязання і крушення ідеалів мешають українцям наслаждатися життям URL: <https://korrespondent.net/ukraine/events/1348701-korrespondent-materialnye-prityazaniya-i-krusheniye-idealov-meshayut-ukraincam-naslazhdatsya-zhiznyu> (дата обращения: 10. 05. 2018).
11. *Гаппі Джейкобс:* “Зростання очікувань і прагнень суспільства є першим симптомом людського розвитку”. URL: <http://tyzhden.ua/Culture/201011>. (дата звернення: 10. 05. 2018).

Татьяна Орлова

**“РЕВОЛЮЦИЯ ПРЕТЕНЗИЙ” И ПОСТСОВЕТСКОЕ ПРОСТРАНСТВО
В ЗЕРКАЛЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИСТОРИИ**

В статье анализируется феномен “революции растущих ожиданий” (“революции претензий”) сквозь призму социальной истории и в контексте трансформации традиционной нарративной истории в т. н. модернистские и постмодернистские тенденции. Ключевое внимание уделяется постсоветскому пространству.

Ключевые слова: “революции претензий”, социальная история, “антропологический поворот”, модернизм, постмодернизм.

Tetyana Orlova

**“THE REVOLUTION OF CLAIMS” AND POST-SOVIET SPACE IN THE MIRROR
OF SOCIAL HISTORY**

The article analyses the phenomenon of the “revolution of growing expectations” (“revolutions of claims”) through the prism of social history and in the context of the transformation of traditional narrative history into the so-called modernist and postmodernist tendencies. The key attention is paid to the post-Soviet space.

Keywords: “revolutions of claims”, social history, “anthropological turn”, modernism, postmodernism.